

BRUŅOTĀS PRETOŠANĀS KUSTĪBAS SĀKUMS LATVIJĀ 1944. GADA RUDENĪ: SITUĀCIJA ABRENES APRIŅĪ

Zigmārs Turčinskis

Mg. hist., Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūta 20. gadsimta pētniecības nodaļas pētnieks.

Zinātniskās intereses: bruņotā pretošanās padomju okupācijai 1944.–1956. gadā. Šobrīd strādā pie grāmatas “Nacionālo partizānu cīņas Latgales ziemeļu daļā 1944.–1956. gadā”.

1944. gada vasarā Latvijas teritorijā notika okupācijas režīmu maiņa. Otrā pasaules kara fronte virzoties uz rietumiem, vācu nacistisko okupāciju nomainīja padomju okupācija. Atgriezušies padomju okupācija uzsāka komunistiskās sistēmas atjaunošanu reokupētajās teritorijās. Viens no pirmajiem lēmumiem bija vīriešu totālā mobilizācija Sarkanajā armijā. Tas izraisīja pirmo stihisko pretošanās formu – izvairīšanos no iesaukšanas vai dezertēšanu. Izbēgušie vīri sākotnēji vēl dzīvoja savās mājās, jo bija ražas novākšanas laiks. Padomju okupācijas režīmam nostiprinoties un sākoties dezertieru ķerstišanai, vīri arvien vairāk bija spiesti bēgt un glābiņu meklēt mežos, kur sākās viņu pulcēšanās grupās un apbruņošanās. Līdz ar padomju iekšlietu karaspēka iesaistīšanu dezertieru apkarošanā sākās arī partizānu karš – asiņains un nežēlīgs.

Atslēgas vārdi: Otrais pasaules karš, padomju okupācija, mobilizācija, dezertēšana, pretošanās kustība, represijas.

Šī raksta mērķis – raksturot galvenos bruņotās pretošanās kustības rašanās un veidošanās aspektus tūlīt pēc otrreizējās padomju okupācijas 1944. gada otrajā pusē Abrenes apriņķī. Rakstā analizēts tobrīd galvenais bruņotās pretošanās kustības rašanās cēlonis – mobilizācija Sarkanajā armijā un iedzīvotāju pretdarbība. Protams, blakus mobilizācijai okupācijas armijā pastāvēja arī citi pretošanās kustības rašanās iemesli – sociālie, politiskie

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros.

un nacionālie. Taču kara apstākļos tieši šī mobilizācija bija galvenais pretošanās kustību veicinošais faktors. Rakstā apskatīti arī padomju drošības dienesta pirmie mēģinājumi pretošanās kustību apspiest ar bruņota spēka palīdzību.

Pētījumā izmantots plašs avotu klāsts. Pirmkārt, tās ir Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā glabātās bijušā LPSR KGB krimināllietas, kurās tiesāti arestētie dezertieri un pretošanās kustības dalībnieki.¹ Pētījumā izmantotās krimināllietas tapušas 1944. gada nogalē un 1945. gada sākumā. Tas ir laiks, kad padomju drošības dienesti vēl tikai izvērta savu darbību okupētajās teritorijās. Sakarā ar darba apjomīgumu – lielu skaitu arestēto personu, kā arī tehnisku problēmu – papīra trūkumu šīs krimināllietas ir ļoti īsas un nopratināšanas protokoli reizēm aizņem tikai pāris lapu. Tādēļ informācija lietās ir nepilnīga un pavirša, taču kopējo situāciju atspoguļo pietiekami precīzi, lai, salīdzinot krimināllietas ar citiem pieejamajiem avotiem, gūtu diezgan pilnīgu notikumu ainu.

Otrs nozīmīgs avots šā pētījuma tapšanā ir profesora Henriha Stroda monogrāfijā “Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944–1956: Dokumenti un materiāli” publicētā PSRS NKVD iekšējā karaspēka 5. speciālo uzdevumu strēlnieku divīzijas komandiera ģenerālmajora Pjotra Ļeontjeva (*Petr Alekseevich Leontev*) un divīzijas štāba priekšnieka apakšpulkveža I. Poļaka (*Poliak*) atskaite par 143. strēlnieku pulka veiktajām operācijām Abrenes apriņķī no 1944. gada 1. novembra līdz 15. decembrim.² Nozīmīga šī dokumenta publikācija ir tādēļ, ka, atskaitē minētos sausus faktus par operācijas, faktiski – soda ekspedīcijas – darbību apvienojot ar krimināllietās atrodamo informāciju un cilvēku atmiņām par piedzīvoto, veidojas dzīva bruņotās pretošanās kustības sākuma posma notikumu kopējā aina.

Trešā nozīmīgākā avotu grupa ir iedzīvotāju atmiņas: gan publicētās, gan autora savāktās.³ Publicētās atmiņas cilvēki vērtē ļoti dažādi. Pārsvarā iemesls ir vērtētāja attieksme pret publicēto atmiņu autoru, kā arī tajās paustais viedoklis par konkrēto cilvēku. Līdz ar to gan pašas atmiņas ir subjektīvas, gan arī par tām paustais viedoklis ir subjektīvs. Taču autors šajā gadījumā nav vietējais iedzīvotājs, tādēļ “stāv malā” no cilvēku savstarpējām attiecībām,

simpātijām vai antipātijām. Par galveno kritēriju ņemts tas, vai atmiņas nerunā pretī dokumentiem, bet papildina un precizē tajos atrodamo informāciju. Jo tieši atmiņas sauso dokumentālo vēsturi padara dzīvu, spilgtu un emocionālu, un tā atdzīvojas.

MOBILIZĀCIJA SARKANAJĀ ARMIJĀ

Latvijas iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā ilga vairāk nekā desmit mēnešus un aptvēra 32 gadagājumus. Jau 1944. gada 26. jūlijā LPSR Kara komisariāts saņēma 2. Baltijas frontes štāba direktīvu par 1895.–1926. gadā dzimušo vīriešu iesaukšanu Sarkanajā armijā, kur līdz 1945. gada 1. jūlijam nonāca 57 422 Latvijas iedzīvotāji. Mobilizāciju īstenoja Sarkanās armijas Galvenās formēšanas pārvaldes mobilizācijas un komplektēšanas pārvalde, 2. Baltijas frontes un Ļeņingradas frontes pavēlniecības un štābi, kā arī Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas birojs un citas institūcijas.

1944. gada 26. jūlijā LPSR Kara komisariāts saņēma 2. Baltijas frontes štāba direktīvu par 1895.–1926. gadā dzimušo karaklausībai pakļauto un jauniesaucamo Latvijas iedzīvotāju mobilizāciju Sarkanajā armijā.⁴ Parasti kara komisāru vadītās mobilizācijas komisijas apbraukāja apkārtējos pagastus, iesaucamajiem atņēma Latvijas pasus un krievu valodā uzdeva triju dienu laikā ierasties savākšanas punktos, līdzī ņemot karoti, bļodiņu un pārtiku trim dienām.⁵ Ar karaspēka daļu atbalstu katrs kara komisariāts ik dienas iesauca no 600 līdz 900 cilvēku. Līdz 20. augustam Abrenes apriņķa kara komisariāts bija mobilizējis 7084 cilvēkus.⁶

Praktiski neapmācītie puisi faktiski bija tikai lielgabalu gaļa bezjēdzīgajās kaujās. Zaudējumi bija ārkārtīgi lieli. Piemēram, no Baltinavas pagasta Žeikaru ciema Sarkanajā armijā mobilizēja 19 puisi, no kuriem neatgriezās neviens: viņi visi krita frontē pie Rīgas un Kurzemē.⁷ No tā paša Baltinavas pagasta Kašu ciema mobilizētais Francis Kašs vēlāk teica: “Mūs aizdzina ne jau karot, bet lai nošautu.” Francis pats no frontes atgriezās kā invalīds, bet viņa draugs Pēteris Slišāns krita.⁸ Turklāt liela daļa no kritušajiem gāja bojā pirmajos pāris mēnešos pēc mobilizācijas, kas nozīmē,

ka nekāda militāra apmācība vispār nenotika. Piemēram, 1944. gada 8. augustā no Viļakas pagasta Tepenīcas mobilizēja Eduardu Aleksānu un Mateušu Sprukuli. Abi krita frontē jau 5. septembrī – mazāk nekā mēnesi pēc iesaukšanas.⁹

DEZERTĒŠANA UN IZVAIRĪŠANĀS NO MOBILIZĀCIJAS SARKANĀJĀ ARMIJĀ

Iesaukšanas punktos sapulcējušies jauniesaucamie nereti sāka savā starpā apspriesties, ko darīt – “karot krievu pusē vai laisties uz mežu”. Nacionāli noskaņotie un drosmīgākie nolēma bēgt. To darīja gan pa vienam, gan lielākos un mazākos pulciņos. Pa ceļam no Abrenes uz Ludzu dezertēja 11 vīri, par kuru vadītāju bija kļuvis Viļakas pagasta Slotukalna mežsargs Marijans Sluckis. Visi viņi bija Viļakas pagasta Janopoles, Bahmatovas un Brontu ciemu iedzīvotāji. Grupa apmetās nelielajā Brontu mežīnā. Vīri pagaidām dzīvoja klusi un galvenokārt nodarbojās ar ieroču un munīcijas sagādi.¹⁰ Savukārt pa ceļam uz Rēzekni no jauniesaucamo kolonnas dezertēja 18 vīri, kuri devās atpakaļ uz Viļakas pusi. Viņu vidū bija arī vēlākais nacionālais partizāns Leonards Keišs no Baltinavas pagasta Surikavas.¹¹

Par dezertēšanas apmēriem liecina LPSR Kara komisariāta dati. Piemēram, uz 140. armijas rezerves pulku Kaļiņinā nosūtīja 8749 Latvijas austrumu apriņķos mobilizētos cilvēkus, bet daļā ieradās tikai 7700 cilvēki.¹² Acīmredzot pārējie 979 vīri bija pa ceļam dezertējuši un atgriezušies mājās. Mobilizētos uz Kaļiņinu veda ar vilcieniem lopu vagonos. Katrā vagonā bija arī viens bruņots sargs. Kad kādā stacijā Stepanu Augustānu no Viļakas pagasta Slīpačiem un Jāni Lasmani no Lugiem izlaida laukā pēc ūdens, abi metās bēgt. Līdz Latvijas robežai pa Krievijas teritoriju kājām nācās iet apmēram 70 kilometrus.¹³

Daudzi vīri dezertēja arī pēc nonākšanas frontē. 1944. gada 13. septembrī 2. Baltijas frontes “Smerš” priekšnieks ģenerālmajors Nikolajs Žeļezņikovs (*Nikolai Ivanovich Zheleznikov*) slepeni ziņoja LPSR Tautas komisāru padomes priekšsēdētājam Vilim Lācim, ka laikā no 20. augusta līdz 1. septembrim, tātad 10 dienās,

no 130. latviešu strēlnieku korpusa dezertējuši 65 jaunmobilizētie karavīri, “pie kam vairākos gadījumos šim parādībām bija grupveida raksturs”.¹⁴ Piemēram, 1944. gada septembra vidū kaujas laikā Ērgļu apkārtņē dezertēja Viļa Toma vadītā sešu vīru lielā smagā ložmetēja apkalpe, kuru veidoja Viļakas pagasta Garsterdeles ciema iedzīvotāji. Dezertieri atgriezās savā dzimtajā pusē un, apvienojušies ar vēl četriem vīriem, kuri bija izvairījušies no mobilizācijas, uzsāka nacionālo partizānu gaitas.¹⁵

Tādējādi apriņķa meži un ciemi pildījās ar nelegālā stāvoklī pārgājušiem vīriem, no kuriem liela daļa bija gatava cīnīties pret komunistiem. Viņu skaita precizēšana kara laika juku dēļ ir gandrīz neiespējama, jo neviens nezināja, cik cilvēki īsti atradās šajās teritorijās mobilizācijas brīdī. Lai radītu priekšstatu par aptuveno mežabrāļu skaitu, var minēt Viļakas apriņķa kara komisāra majora Silkova 1947. gada 20. septembrī sastādīto slepeno “Viļakas apriņķa militāri ekonomisko izziņu”, kurā teikts, ka izveidotajā “Ciniša bandā” 1945. gadā darbojušies 1500 vīri. Lielākā daļa no viņiem bija Sarkanās armijas dezertieri. Ja mēs zinām kopējo Abrenes apriņķī mobilizācijai pakļāvušos skaitu – 7084 cilvēki, tad tas nozīmē, ka no mobilizācijas izvairījās vai dezertēja apmēram 17% no kopējā Abrenes apriņķī mobilizējamo skaita. Bija radusies bāze, uz kuras veidoties pretošanās kustībai.

PIRMĀ BRUŅOTĀ SADURSME 1944. GADA 24. AUGUSTĀ ŠĶILBĒNU PAGASTA PUŽULOVAS CIEMĀ

Pirmajos divos–trīs mēnešos pēc padomju okupācijas atgriešanās reokupētajā Latvijas daļā faktiski pastāvēja varas vakuums, īpaši lauku apvidos. Pagastu centros bija izveidotas izpildkomitejas, kurās parasti bez izpildkomitejas priekšsēdētāja un sekretāra vēl atradās arī NKVD pilnvarotais un saujiņa jaunās varas atbalstītāju, kuriem bieži pat nebija konkrēta amata un uzdevumu. Visbiežāk viņi dēvējās par miličiem.

Tādējādi tie, kuri mobilizācijai nebija pakļāvušies, mierīgi dzīvoja savās mājās. 1944. gada augustā–septembrī viņi nemaz īpaši

neslēpās, jo nebija neviena, kas varētu meklēt un apdraudēt. Īpaši tas attiecās uz attālākām pagastu nomalēm un ciemiem, kuri atradās lielo mežu un purvu tuvumā. Bieži vien šajās nomalēs divus un pat trīs mēnešus pēc reokupācijas neviens padomju varas pārstāvis pat nebija ieradies, jo tam tobrīd elementāri trūka cilvēku resursu.

Šo varas vakuumu okupanti sākotnēji centās kompensēt ar nelielām NKVD karaspēka izlūkošanas–meklēšanas grupām. Parasti šādās grupās darbojās četri–desmit karavīri. 1944. gada 23. augustā Abrenē dislocētās NKVD 143. pulka 7. rotas komandieris leitnants Ignatovičs (*Ignatovich*) nosūtīja uz Šķilbēnu pagastu izlūkošanas–meklēšanas grupu, kurā ietilpa vecākais seržants Almazovs (*Almazov*) un vēl trīs karavīri. Grupas uzdevums bija palīdzēt vietējiem padomju varas orgāniem meklēt no mobilizācijas izvairījušos vīriešus. Grupai bija jāatgriežas Abrenē 27. augustā, taču tā pazuda bez vēsts. Tika izsūtītas vairākas meklēšanas komandas, kurām pēc astoņām dienām mežā pie Pužulovas ciema izdevās atrast pazudušo karavīru liķus.¹⁶

Nomaļais Pužulovas ciems atradās Šķilbēnu pagasta dienvidaustrumu nomalē lielā Lutanānu purva malā, tāpēc no turienes neviens vīrs nebija pakļāvis mobilizācijai. Visi viņi mierīgi dzīvoja savās mājās un strādāja saimniecībās parastos ikdienas darbus, jo nekādas padomju varas nebija un līdz ar to nebija no kā baidīties. Pēkšņi 24. augusta priekšpusdienā Priežukalna mājās, kurās dzīvoja Pēteris Lūsis ar sievu Tatjanu un diviem dēliem, ienāca minētā NKVD karaspēka izlūkošanas–meklēšanas grupa. Arī Pēteris Lūsis bija izvairījies no mobilizācijas. Sarunā ar karavīriem viņš ātri aptvēra, ka šie čekisti pilnīgi neko nezina par situāciju, nav nākuši pakal tieši viņam, bet cenšas meklēt dezertierus uz labu laimi.

Lūsis neapjuka un piedāvāja čekistiem iedzert alu. Pēc apmēram stundas visi četri jau bija galīgi piedzērušies. Grupas vadītājs seržants Almazovs turpat istabā aizmiga, bet pārējie aizstreipuļoja uz netālo siena šķūni izgulēt dzērumu. Savukārt Lūsis steigšus devās uz kaimiņu mājām un paziņoja pārējiem dezertieriem, ka čekisti atnākuši viņus arestēt. Pēc neilga laika pie Lūša mājām

sapulcējās apmēram 10 apbruņoti vīri. Divi, no kuriem viens bija pats Lūsis, iznesa no mājas guļošo krievu seržantu un, aizstiepuši viņu līdz mežmalai, turpat arī nošāva. No šāvieniem pamodās šķūnī guļošie trīs karavīri un devās meklēt pazudušo komandieri. Pužulovas vīri viņus pielaida līdz 50 metru attālumam un atklāja uguni. Trīs čekas karavīri tika nogalināti. Pēc sadursmes visu četru nogalināto liķus ieveda dziļāk mežā, kur egļu biezoknī apraka. Bedri nomaskēja un apkrāva ar zariem.¹⁷

Nu bija jādomā, ko darīt tālāk. Pēteris Lūsis ar vēl pieciem vīriem iebēga Lutanānu purvā. Pārējie atgriezās savās mājās un izlikās, ka nekas nav noticis un viņi neko nezina. Taču tā bija kļūda... Šķilbēnu pagasta izpildkomitejā zināja, uz kuriem ciemiem sūtīti čekisti, un 4. septembrī mežā netālu no Pužulovas atrada nomaskēto bedri ar liķiem. Nekavējoties sekoja represijas: Pužulovā arestēja 10 iesaukšanas vecuma vīriešus. Pratināšanā vienu cilvēku – Jāni Loginu nosita, pārējie saņēma cietumsodus.¹⁸

SITUĀCIJA ABRENES APRIŅĶĪ 1944. GADA SEPTEMBRĪ–OKTOBRĪ

Šajos divos mēnešos apriņķī valdīja mājīgs miers un klusums, kuru tikai reizēm pārtrauca atsevišķi šāvienī. 1944. gada rudenī – šobrīd vairs neviens neatceras – septembrī vai oktobrī Baltinavas pagasta Deņicovas ciema Začestu mājās ienāca divi ar automātiem bruņoti miliči. Mājas kūtsaugšā viņi atrada guļošu mājas saimnieces dēlu Pēteri Začestu, kurš bija izvairījies no iesaukšanas Sarkanajā armijā. Viens no miličiem bija Baltinavas pagasta krievs Ivans Timohins, kurš vācu laikā kopā ar Pēteri bija strādājis darba dienestā Igaunijā un kopā ar viņu dezertējis. Acīmredzot Timohinam no bijušā dienesta biedra un drauga bija kauns, un viņš aizgāja pie kaimiņiem meklēt zirgu, ar ko gūstekni vest uz Baltinavu. Otrs milicis palika apsargāt airturēto. Pēkšņi Pēteris Začests metās bēgt, bet, ložu panākts, palika guļam turpat mājas pagalmā. Atgriezies Timohins otram milicim pārmeta: “Kāpēc tu nošāvi manu draugu?” Grūti pateikt, ko tad būtu gribējis darīt Timohins – iesēdināt Pēteri Začestu cietumā, nodot kara komisa-

riātam nosūtīšanai uz soda bataljonu vai mēģināt pierunāt iestāties milicijā.¹⁹

Pamazām sāka skanēt šāvieni arī no pretējās puses. Nelegālā stāvoklī nonākušie cilvēki arvien biežāk uzdrošinājās ar ieročiem vērsties pret saviem vajātājiem – vietējiem, kuri tagad kā padomju aktīvistu ar ieročiem rokās centās ieviest jauno kārtību. 23. septembra vēlā vakarā Tilžas pagasta Kāpessila ciemā nezināmi uzbrucēji no mājām aizveda “zemnieku–bedņaku” Antonu Skrabānu un viņa sievu Alvīni. Abu liķus atrada 27. septembrī Grīvas mežā, puskilometra attālumā no mājām. Šāvējus tā arī nekad nenošaidroja.²⁰ Savukārt 29. septembra naktī Tilžas pagasta Ranguču ciemā nezināmi uzbrucēji nošāva brigādmilici Staņislavu Ločmeli, kurš aizmidzis gulēja savā gultā.²¹ 6. oktobrī Bērzpils pagastā milicijas iecirkņa pilnvarotais Kudrjavcevs aizturēja Jāni Brikmani, bet pēdējais konvojēšanas laikā uzbruka milicim un, atņēmis automātu, viņu nošāva. Pēc tam Brikmanis ar visu ieroci iebēga mežā.²²

Reaģējot uz draudīgo situāciju, 1944. gada 3. oktobrī LK(b)P Abrenes apriņķa komitejas sekretārs ziņojumā LK(b)P CK sekretāram Ļebedevam rakstīja: “Ziņoju, ka Tilžas, Rugāju un Bērzpils pagastu mežos sākušas darboties teroristiskas grupas.”²³ Pēc šādiem ziņojumiem kompartija no čekas pieprasīja rezultātus – “bandītu” iznīcināšanu. Abrenes apriņķa Rugāju pagastā no 18. oktobra līdz 24. oktobrim notika NKVD 143. pulka 2., 3. un 8. rotas kopīga kaujas operācija, kuru vadīja majors Rolevs (*Rolev*). Par rezultātiem ziņu nav. 25. oktobrī notika operācija, kuru veica 8. rotas kaujas grupa vecākā leitnanta Ahmetova (*Akhetov*) vadībā. Atkal bez rezultātiem.²⁴

Taču arī šāvieni no mežiem skanēja arvien biežāk. 29. oktobrī Tilžas pagasta Krutovā divi NKVD operatīvie darbinieki Sīlis un Trušlis aizturēja Sarkanās armijas dezertierus Jēzupu Voitkānu un Jēzupu Ločmeli. Abus gūstekņus čekisti ar pajūgu veda uz pagasta centru Tilžā. Vienu kilometru aiz Krutovas pajūgu no krūmiem apšaudīja nezināmi uzbrucēji.²⁵ Čekisti pameta pajūgu un aizbēga, bet gūstekņi atgriezās mājās. Tādējādi situācija Abrenes apriņķī komunistiem kļuva ar katru dienu draudīgāka.

Ņemot vērā klusi gruzdošo pretošanos, NKVD atskaitē par situāciju rakstīja: “Abrenes apriņķī oktobra mēnesī notika vairāki bandītu uzbrukumi milicijas darbiniekiem, vietējiem iedzīvotājiem, vispirms aktīvistiem, un diversiju akti (tilta spridzināšana uz šosejas, dzelzceļa sliežu spridzināšana, skolu un kuļmašīnu dedzināšana utt.)”²⁶ Tas viss radīja sajūtu kā klusumā pirms vētras: it kā nekas vēl nenotiek, bet ir skaidrs, ka kuru katru brīdi nāks neizbēgama un spēcīga brāzma.

SODA EKSPEDĪCIJAS NOSŪTĪŠANA UZ ABRENES APRIŅĶI

To, ka īstā “vētra” vēl tikai sekos, saprata gan komunistiskās partijas, gan okupantu drošības dienestu vadība. Lai nostiprinātu drošības dienestus un ātrāk izveidotu darboties spējīgas istrebīķeļu bataljonu²⁷ vienības, 1944. gada novembrī uz Abrenes apriņķi ilgstošā komandējumā nosūtīja LPSR NKVD OBB vadošo kadru operatīvo grupu ar pašu OBB daļas priekšnieku majoru Korņejevu (*Korneev*) priekšgalā. Grupā darbojās arī NKVD virsnieki Kabanovs (*Kabanov*), Djačenko (*Diachenko*), Pološevs (*Poloshev*) un vairāki citi. Šī OBB darbinieku operatīvā grupa Abrenes apriņķī uzturējās vairāk nekā sešus mēnešus, līdz pat 1945. gada maijam.

Paralēli “bandītu apkarošanai” šīs grupas darbinieki nodarbojās ar regulāru dzeršanu, kā arī aplaupīja un terorizēja iedzīvotājus. Apriņķa kompartijas sekretārs Kokorevs 1945. gada 20. aprīlī par notiekošo sūdzējās LK(b)P CK:

“Palīgā vietējiem NKVD orgāniem cīņā ar bandītismu Republikas NKVD Narkomats nosūtīja grupu vadošo darbinieku, to skaitā Kabanovu, Djačenko, Korņejevu, Pološevu. Šie darbinieki atrodas apriņķī jau sešus mēnešus [...]

Pēdējā laikā apriņķa partijas komitejā nonākušas vairākas sūdzības, kuru materiāli raksturo šos darbiniekus no pašas sliktākās puses. Partorgu, izpildkomiteju darbinieku un patērētāju kooperāciju iesniegumos tiek ziņoti fakti par viņu sistemātiskām dzeršanām, nelikumīgām nodevu piedzīšanām, īpašumu konfiskāci-

jām ne tikai no kulakiem, bet arī no vietējiem zemniekiem un sarkanarmiešu ģimenēm.”²⁸

Pat padomju varasvīri vairs nespēja paciest šīs čekistu operatīvās grupas varmācības, bet vienkāršo iedzīvotāju dzīvi viņi jau bija pārvērtuši par īstu ellī. Tāpēc vietējais kompartijas vadonis bija spiests izdarīt neiepriecinošu secinājumu: “Tāda NKVD darbinieku rīcība asi negatīvi iespaido zemnieku attieksmi ne tikai pret NKVD orgāniem, bet arī pret padomju orgāniem vispār.”²⁹ Acīmredzot okupantiem bruņotās pretošanās kustības apspiešanas sākumposmā tieši šāda brutāla un nežēlīga rīcība bija vajadzīga.

Taču ar dažiem operatīvajiem darbiniekiem situāciju uzlabot nevarēja. Bija vajadzīgs nopietns iekšējā karaspēka atbalsts. Novembra sākumā ar NKVD 5. strēlnieku divīzijas komandiera ģenerālmajora Ļeontjeva pavēli uz Abrenes apriņķi nosūtīja iekšējā karaspēka kaujas grupu, kas sastāvēja no NKVD 143. strēlnieku pulka 1. un 3. bataljona, prettanku baterijas, mīnmetēju rotas, jātnieku izlūku vada un sapieru vada. Kopumā tajā ietilpa 350 cilvēki ar pulka komandieri pulkvedi Kuzņecovu (*Kuznetsov*) un pulka štābu priekšgalā. Kaujas grupa bija apgādāta ar piecām radiostacijām. Uz operācijas vietu Abrenes apriņķī ar autotransportu ieradās tikai 143. pulka vadība, bet kaujas vienības degvielas trūkuma dēļ turp devās kājām.³⁰ Šim čekas karaspēka grupējumam lielākā problēma bija apgāde, jo visu nepieciešamo, tajā skaitā maizi, vajadzēja saņemt no pulka noliktavām, kuras atradās 350 km tālajā Valmierā.³¹

Pēc ierašanās operācijas vietā karaspēka apakšvienības izvietojās šādi: 1. bataljons Tilžā, bet 3. bataljons un visas palīgvienības – Kārsavā. Savukārt pulka štābs atrada mājvietu Šķilbēnu vecās muižas ēkā.³² Izvietošanu pabeidza 1944. gada 4. novembrī, un soda operācijas varēja sākties.

ČEKAS OPERĀCIJAS 1944. GADA NOVEMBRĪ

Pirmais karaspēka uzdevums bija pārbaudīt ziņas, ka Rugāju pagasta Nagļu ciema apkārtnē darbojas līdz 100 cilvēku liela “Petrova banda”. 5. novembrī NKVD karaspēks aplenca Nagļu ciema

rajonu un pārmeklēja mājas. Operācijas gaitā nošāva divus aizdomīgus cilvēkus, bet 57 aizturēja. No tiem desmit tika atzīti par Sarkanās armijas dezertieriem un “bandītiem” un paturēti apcietinājumā. Taču mistisko “Perova bandu” neatrada. Pēc pāris dienām šajā apkārtnē karaspēks veica vēl vienu operāciju, pēc kuras konstatēja, ka nekāda “Perova banda” vispār nepastāv.³³

Nākamā operāciju sērija notika Tilžas pagastā Vectilžas pusē. Šeit Vectilžas, Krutavas un Lutanānu ciemu vīri bija pilnīgi ignorējuši mobilizācijas pavēli, un tagad nelegālā stāvoklī atradās apmēram 50–60 cilvēki. Lielākā daļa dzīvoja savās mājās, bet daļa sāka pulcēties mežos un veidot pagaidām vēl nestabilas grupiņas, kuras bija arī bruņotas. Parasti arī šie vīri pa dienu dzīvoja mājās un darīja visus saimniecības darbus, bet naktīs devās uz meža bunkuriem pārgulēt. Kā līderis šo dezertieru vidū sāka izvirzīties Augusts Zvaigzne. Nekāda priekšstata par partizānu dzīvi, par militāro darbību vai konspirāciju viņiem nebija – to visu nācās apgūt praksē, ciešot smagus un sāpīgus zaudējumus.

1944. gada 11. novembrī Lutanānu tuvumā meža ķemmēšanas laikā sagūstīja dezertieri Ēvaldu Gailīti, kurš nopratināšanā tika daudzīts ar krēslu, līdz piekrita atklāt bunkura vietu, kurā pulcējas apkārtnes “bandīti”. Nākamajā naktī NKVD 143. pulka 3. rota veica kaujas operāciju, kuras laikā tika atrasts bunkurs, kurā bez kaujas tika sagūstīti pieci guļoši dezertieri. Vīri acīmredzot vēl neapzinājās, ka savas atrašanās vietas ir jāapsargā un jābūt modriem un gataviem uz cīņu jebkurā brīdī. Vedot no meža laukā gūstekņus, čekisti saskrējās ar vēl diviem dezertieriem, kuri devās bunkura virzienā. Arī tos sagūstīja. Tādējādi pāris dienās čekistiem bija izdevies aizturēt astoņus vīrus, kuru vidū bija arī viņu potenciālais līderis Augusts Zvaigzne.³⁴ Tas apkārtnē topošajai pretošanās kustībai bija pietiekami jūtams un sāpīgs, bet ne nāvējošs zaudējums. Pārējie vīri bija spiesti mācīties no kļūdām, ievērojot stingrāku disciplīnu un konspirāciju.

Otra partizānu grupa, kura smagi cieta čekas karaspēka operāciju rezultātā, bija Viļakas pagasta Ūlasu mežā veidoties sākusi mežinieku grupa. Tā izveidojās 1944. gada augustā, kad no mobilizācijas Sarkanajā armijā izvairījās vairāki apkārtnes vīri.³⁵ Līdz

septembrim vienā grupā jau bija apvienojušies septiņi no viņiem, bet vēl vismaz trīs reizes vairāk vīru slēpās individuāli savās mājās.

Taču jau 1944. gada 16. novembrī Kazukalnā grupas atbalstītāja Otto Kļaviņa mājās Purzālēs NKVD aizturēja trīs partizānus: Aloizu Locānu, Leonardu Locānu un Jāni Kokorēviču.³⁶ Iemesls bija pavisam vienkāršs – gan atbalstītājiem, gan pašiem jaunajiem partizāniem trūka elementāru iemaņu un zināšanu konspirācijā. Pieredzējušie čekas karavīri šādus bēgļus ķerstīja bez īpašām grūtībām. NKVD 143. pulka operāciju aprakstā par notikumiem Kazukalnā ir šādas ziņas:

“1944. g. 16.XI uz dienvidiem no Viļakas uz saimniecības Kozukalns rajonu pajūgos tika nosūtīta izlūkošanas meklēšanas grupa – izlūkvads 12 cilvēku sastāvā seržanta Jurčenko vadībā it kā siena savākšanai. Nepiebraucot apmēram 200 metrus pie mežā esošās sētas, seržants Jurčenko ievēroja 12–13 gadīgu meitenīti, kura, ieraudzījusi ratos karavīrus, steidzīgi aizskrēja uz mājām. [...] Seržants Jurčenko [...] ar karavīru grupu iegāja mājās. Mājās tika atrasts vecītis un raudošā meitene, kura izskrēja no meža. Aizdomas uz vecīti un meiteni lika karavīriem pārmeklēt māju. Otru istabu apskatot, stūrī tika atrasta liela kartupeļu kaudze, bet zem kartupeļu kaudzes knapi pamanāma pagrablūka. Karavīri atraka kartupeļus, atvēra lūku un atrada divus nepazīstamos, kas bija bruņoti ar šautenēm. Nopratināšanā aizturētie paskaidroja, ka viņi pieder pie bandas, kas darbojas Kozukalna rajonā.”³⁷ Aizturētie bija partizāni Jānis Kokorēvičs un Leonards Locāns, pēc kuru sniegtajām ziņām tajā pašā dienā sagūstīja arī Aloizu Locānu.

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā atrodami izmeklēšanas materiāli tikai par vienu no sagūstītajiem – Leonardu Locānu, jo abus pārējos partizānus zvēriģi spīdzināja un nobēdēja. Bijušais Ūlasu iedzīvotājs Valerijans Rundzāns, kurš tolaik bija 13 gadus vecs, par to raksta savās atmiņās: “Ūlasos aiz grants bedrēm arī bija izmests kāds liķis, runā, ka tas bijis partizāns Jānis Kokorēvičs [...] Arī viņš tikai mazliet bija ar zemi apbērts, ar drātīm sasietās rokas bija palikušas virs zemes. Es to izstāstīju

ciema ļaudīm, viņi liķi apraka kārtīgi, izveidoja kapiņu, uzlika krustu.”³⁸ 1945. gada 18. janvārī netālu no Kazukalna atrada arī Aloiza Locāna liķi.³⁹ Taķu pārējos biedrus viņi nebija nodevuši, jo tos ķekai iznīcināt neizdevās.

Neliela sadursme notika tieši Latvijas valsts svētku dienā 1944. gada 18. novembrī Balvu pagasta Vējavā, kur pēc ķekas dokumentiem slēpās “Aloiza Bibika bandītgrupa 5 cilvēku sastāvā”.⁴⁰ Faktiski gan nekādas “bandas” nebija. Tajā apkārtnē klusi dzīvoja trīs nelegālisti, kuri cits citu pazina un tāpēc reizēm satikās.⁴¹

Notikumi Vējavā parāda pirmos ķekas mēģinājumus veidot savu aģentūru un sagūstītos partizānus iesūtīt atpakaļ grupās to izspiegošanai un sagravei. Par nodevēju kļuva Arvīds Blaums. Vai viņu sagūstīja vai viņš pieteicās pats, nav zināms. Bet no viņa NKVD Balvu pagasta nodaļā uzzināja, ka 18. novembrī, kura bija arī Aloiza Bibika dzimšanas diena, abi nelegāli dzīvojošie brāļi ieradīsies Vējavā un Jasinsku ģimenes mājā atzīmēs svētkus. Jasinski dzīvoja pilnīgi atklātā vietā: viņu māja atradās pašā Balvu–Viļakas ceļa malā, nelielā uzkalniņā.⁴² Tika nolemts, ka svinībās jāpiedalās arī nodevējam Blaumam. Par zīmi karavīriem, ka viņš ir savējais, aģentam Blaumam visu laiku bija jātur galvā cepure.⁴³ “Bandītu” likvidācijai uz Vējavu nosūtīja NKVD karaspēka grupu 30 karavīru sastāvā leitnanta Mindenko vadībā.⁴⁴

Pa to laiku Aleksandra Jasinska un viņa sievas ciemiņi – brāļi Bibiki un Blaums – sēdēja pie galda un svinēja svētkus. Nevienš īsti nespēja saprast, kāpēc Blaums, ne tikai istabā ieejot, nenoņem cepuri, bet mēģina ar to sēsties arī pie galda. Viņš aizbildinājās, ka, mežā dzīvojot, ir saaukstējies un slikti jūtas.⁴⁵ Tuvojošos nelielai nevienš nenojauta.

Operācijas aprakstā par turpmākajiem notikumiem teikts: “Pēc noteiktā signāla abas pārtveršanas grupas ielauzās mājā un ieraudzīja 5 bandītus, kuri sēdēja pie galda. Tūlīt tika dota pavēle “Ruki verh!”, bet tajā brīdī bandas barvedis satvēra automātu, izšāva kārtu pret karavīriem (nevienam netrāpīja), sasita lampu un izlēca pa logu. Aizsprostā stāvošais seržants Pricepa ieraudzīja izlecošo cilvēku un nodūra viņu ar durkli. Atbildot uz barveža

automāta kārtu, viens no karavīriem šāva uz bandītiem un nošāva bandītu Blau[m]u. Pārējie bandīti tika saņemti gūstā.”⁴⁶

Tādējādi Aloizs Bibiks bija kritis cīņā, bet nodevēju Blaumu nejauši nogalināja paši čekisti. Par to, kurš ir kurš, liecina čekistu attieksme pret bojāgājušajiem. Bibika līķi pēc tam vietējie iedzīvotāji atrada netālajā grantskarjerā, sekli iekasītu zemē, bet Blaumu atdeva radiem apglabāšanai kapos.⁴⁷

Tilžas pagasta dienvidu daļā Krišjānu apkārtne no mobilizācijas izvairījās un slēpās vairāki desmiti vīru. Sākotnēji nekādas grupas nepastāvēja: vīri cits citu pazina, bet vairāk par trim–četriem kopā nepulcējās. Daļa no tiem bija apbruņojušies ar kaut kur salasītiem ieročiem, bet lielākā daļa bija neapbruņoti. Aktīvākie vīri bija Antons Zelčs no Runcenes, Artūrs Irbītis no Krišjāniem un Eduards Kalniņš no Žogiem.⁴⁸

Savukārt turpat netālu Tilžas pagasta dienvidaustrumos lielā Grīvas meža malā Purviņu ciema apkārtne 1944. gada rudenī sāka veidoties spēcīga partizānu grupa. Par tās lideri izvirzījās Andrejs Roskošs no Tilžas pagasta Vecupēm. Viņš 1942. gadā brīvprātīgi aizgāja dienēt vācu armijā. 1943. gada ziemā sarkanie partizāni pakāra viņa sievu un nodedzināja māju. 1944. gada vasarā, vācu armijai atkāpjoties, Roskošs dezertēja un palika dzimtajā Tilžas pagastā. Jau tad viņš bija skaidri deklarējis, ka dzīvs sarkanajiem rokās nedosies un cīnīsies līdz pēdējai iespējai.⁴⁹

Viņam pievienojās arī brālis Antons un citi apkārtnes vīri. Līdz ar to 1944. gada novembrī grupā bija 13 partizāni. Taču daļa grupas vēl joprojām bija neapbruņota.⁵⁰ 1944. gada 26. novembrī NKVD 143. pulka 8. rota komandiera vietnieka leitnanta Jemeļina vadībā veica mežu ķemmēšanu un māju kratīšanu Tilžas pagasta Runcenē un apkārtne.⁵¹ Pārmeklēja arī Zelču māju, kurā tajā brīdī slēpās viņu dēli Antons un Aloizs. Apbruņotais Antons pēkšņi izrādīja bruņotu pretošanos un apšaudē nogalināja vienu NKVD karaspēka karavīru. Pie tam viņš kā trofeju ieguva karavīra pusautomātisko karabīni.⁵² Abi brāļi no mājas izlauzās un nozuda mežā.

Lielākais čekistu ieguvums šās operācijas laikā bija arestētais Sarkanās armijas dezertieris Vilis Sproģis. Tā kā brīvībā bija

palicis viņa brālis – arī dezertieris, tad čekisti arestēja viņu tēvu Kārli Sproģi no Krišjāņu Ūdensdzirnavām. Cietumā viņu kā ķīlnieku turēja līdz pat 1945. gada jūlijam, kad noskaidrojās, ka otrs dēls Arnolds jau pirms vairāk nekā pusgada ir nogalināts kā “bandīts”.⁵³ Taču kopumā šī operācija NKVD karspēkam bija izgāšanās.

ČEKISTU IZRĒĶINĀŠANĀS AR BALTINAVAS PAGASTA DEŅICOVAS CIEMA VĪRIEM

Decembra sākumā smagi cieta Baltinavas pagasta Deņicovas ciema vīri, kuri bija apmetušies Lutanānu purvā Paegļu salā. Uz salas uzceltajā bunkurā pastāvīgi mitinājās septiņi vīri, kuru rīcībā bija tikai viens krievu automāts, divas šautenes, viena pistole un piecas rokasgranātas. Konkrēta vadītāja grupai nebija, bet kā neoficiāls līderis darbojās Jānis Zelčs. Par bunkura atrašanās vietu zināja ne tikai tā iemītnieki, bet arī citi apkārtnes nelegālisti, kuri tur reizēm mēdza ciemoties.⁵⁴

8. decembrī, ejot uz mājām pēc pārtikas, tika sagūstīti divi nelegālisti. Nopratināšanā viņi atzinās, ka zina “bandītu” bunkura atrašanās vietu Lutanānu purva Paegļu salā, kurā gan paši nedzīvoja, bet bija to apmeklējuši.⁵⁵

Šķiet, ka čekisti iedomājās, ka Paegļu salā dzīvojošie vīri ir saistīti ar viņu septembrī nogalinātajiem biedriem, jo Šķilbēnu pagasta Pužulova, kur risinājās minētie notikumi, atradās netālu. Acīmredzot ar to ir izskaidrojami tālākie baisie notikumi...

9. decembrī operācijā uz Paegļu salu nosūtīja pastiprinātu NKVD karaspēka rotu 120 karavīru sastāvā, kuru komandēja leitnants Mindenko (*Mindenko*). Uz 3,5 kilometrus no purva malas esošo Paegļu salu karaspēks virzījās, brienot pa purvu, vietām pat līdz jostasvietai ūdenī. Kad pulksten 5.00 no rīta gūstekņi ziņoja, ka līdz bunkuram atlikuši tikai kādi 150 metri, karaspēks sagatavojās uzbrukumam – bunkura atrašanās vietu aplenca un uz priekšu devās trieciengrupa.⁵⁶

Tonakt bunkurā nakšņoja pieci vīri. Sargs, pamanījis uzbrucējus, izšāva un metās bēgt, bet tika ievainots un sagūstīts. Pie bun-

kura pieskrējušie čekisti tajā sameta vairākas rokasgranātas. Pēc neilgas pretošanās no sprādzieniem apdullušie partizāni padevās gūstā.⁵⁷

Taču šausmīgākais vēl tikai sekoja. Bunkura priekšā sakūra milzīgu ugunsgrūdu, un tajā sasietus iemeta un dzīvus sadedzināja grupas komandieri Jāni Zelču un Bronislavu Loginu, kurš kā sargs bija šāvis uz tuvojošajiem čekistiem.⁵⁸ Visticamāk, čekisti tik zvērīgi izrēķinājās, jo uzskatīja, ka ir atraduši vainīgos, kuri 1944. gada 24. augustā Šķilbēnu pagasta Pužulovā nogalināja četrus viņu biedrus. Tā kā Zelča grupiņas bunkurs taisnā līnijā no Pužulovas atradās apmēram 4 km attālumā, šāds čekistu pieņēmums varēja šķist loģisks. Taču Zelča grupai, kurā bija apvienojušies Baltinavas pagasta Deņicovas ciema vīri, ar minētajiem notikumiem nebija nekāda sakara.

Pēc divām dienām, meklējot vīru, Paegļu salā uzdrošinājās ierasties Jāņa Zelča sieva Anna. Viņa atrada gan bunkura vietu, gan izdegušo ugunsgrūdu ar apdegušajiem cilvēku kauliem, no kuriem gan bija palikušas tikai kājas. Savu vīru Anna Zelča atpazīna pēc vienas kājas apava. Sadegušo Jāņa Zelča un Bronislava Logina kaulus slepus apglabāja Tilžas pagasta Ūdrenes kapos.⁵⁹

BERĶA GRUPAS KAUIJA BRŪKLĀJU MEŽĀ

Kamēr NKVD karaspēks tvarstīja slikti organizētos dezertierus, nopietnākas kaujas sadursmes nenotika. Tās vairāk bija soda operācijas ar mērķi iebiedēt iedzīvotājus, izķert dezertierus un citus aizdomīgus elementus. Taču 1944. gada decembra vidū čekisti uzdūrās jau nopietnākai un labi organizētai partizānu grupai.

Balvu pagasta Brūklāju mežā Lielā purva malā vietā, kuru tautā sauc par Žīda pirti, savu bunkuru bija iekārtojusi 11 vīru liela grupa, kurā bija apvienojušies divi brāļi Berķi, trīs brāļi Kravaļi un vēl vairāki vīri. Grupa prasmīgi iekārtoja savu bunkuru nelielas nogāzītes malā un tam apkārt izveidoja mīnu lauku. Mīnas varēja iedarbināt no bunkura, paraujot aiz aukliņas.⁶⁰

1944. gada 14. decembrī partizāns Alberts Akmens devās uz mājām pēc pārtikas, bet uzskrēja virsū NKVD karavīru patruļai un tika sagūstīts. Nopratināšanā viņš piekrita kļūt par nodevēju un uzrādīt grupas bunkura atrašanās vietu.

NKVD 143. pulka 1. bataljona komandieris vecākais leitnants Zinčenko uz operāciju nosūtīja ložmetējnieku vadu 11 cilvēku sastāvā, kuram piekomandēja arī bataljona komsorgu jaunāko leitnantu K. [pilns uzvārds autoram pieejamajā dokumentā nebija uzrādīts. – Z. T.] un sapieri. Interesanti, ka pretpartizānu operācijā piedalījās tikai 13 cilvēki.⁶¹ Tas liecina par čekas karaspēka pašpārliecinātību, jo līdz tam gandrīz divu mēnešu laikā viņi ar nopietnu pretošanos nebija saskārušies.

Operācija sākās 15. decembra vēlā vakarā. Nodevēja Akmens pievestie čekisti bez pūlēm atrada bunkuru un, tā apkārtnē ieņēmuši pozīcijas, sāka gaidīt. Rītausmā sapieris sāka pārbaudīt bunkura apkārtni, lai neitralizētu partizānu izliktās mīnas. Nevienu mīnu atrast viņam tā arī neizdevās.⁶²

Sapiera rosīšanos ārpusē sadzirdēja bunkurā esošie partizāni. Sākotnēji viņi nosprieda, ka bunkurā atgriežas viņu biedrs Akmens. Taču neviens iekšā nenāca, bet trokšņi ārpusē turpinājās, un tas kļuva aizdomīgi. Vīri pavēra bunkura lūku un paskatījās ārā. Ieraugot rīta krēslā pie bunkura guļošos čekistus, lūku aizrāva ciet. Pēc brīža atkal to pavēra, lai pārliecinātos, ka redzētais ir patiesība, un atkal lūku aizvēra.⁶³

Lūkas kustību redzēja arī čekisti un devās uzbrukumā, jo partizāni viņus bija pamanījuši. Caur skursteni bunkurā iemeta rokasgranātu, kas sprāga krāsniņā. Bunkurā pašķīda krāsns ķieģeļu lauska un plīts virsmas šķembas, bet telpu piepildīja dūmi un putekļi. Taču, tā kā krāsniņa atradās bunkura paplašinājuma nišā, vienīgais cietušais bija partizāns Kravalis, kuru ievainoja kājā.

Partizāni atbildēja, uzspridzinot vairākas mīnas, ar kurām no bunkura jumta izdevās patriekt čekistus. Pēc tam uzbrucēji sāka apmētāt bunkura ieejas lūku ar rokasgranātām un atklāja pret to ložmetēju uguni. Savukārt partizāni uzsāka izlaušanos no aplen-

kuma. Priekšgalā gāja kaujās pieredzējušais leģionārs Hugo Berķis, kurš vispirms izmeta vēl divas rokasgranātas un tad, šaujot ar Degterjova rokas ložmetēju, metās uz priekšu. Pārējie vīri viņam sekoja. No bunkura un aplenkuma iznesa arī kājā ievainoto partizānu Kravali. Par agresīvo pretošanos pārsteigtie čekas karavīri apjuka, un partizāni netraucēti nozuda meža biežoknī.⁶⁴

Kaujas rezultātā NKVD karaspēks bija zaudējis trīs kritušos: jaunāko leitnantu, vecāko seržantu un sapieri.⁶⁵ Savukārt visi partizāni no aplenkuma bija izlauzušies. Ievainotais partizāns pēc mēneša ievainojumu sadziedēja un atgriezās grupā.

Pēc neveiksmīgās kaujas ar Berķa grupu NKVD karaspēks Abrenes apriņķī pārtrauca savas soda operācijas. Uz laiku iestājās klusāks periods.

SECINĀJUMI

Apkopojot datus par situāciju no otrreizējās padomju okupācijas sākuma līdz 1944. gada 31. decembrim, mēs iegūstam šādus skaitļus. Gan NKVD darbinieki, gan iekšējais karaspēks bija aizturējis vismaz 368 cilvēkus, no kuriem 142 tika atzīti par “bandītiem”, dezertieriem, izvairījušamies no iesaukuma vai viņu atbalstītājiem. Bija nogalināti deviņi “bandīti”, no kuriem pieci krita kaujā, bet četri tika nosisti pēc aizturēšanas.

Savukārt no padomju okupācijas režīma puses cīņās ar nelegālistiem bija krituši astoņi NKVD iekšējā karaspēka karavīri. Bez tam partizāni uz aizdomu pamata par nodevību vai simpatizēšanu padomju okupantiem bija nogalinājuši četrus vietējos iedzīvotājus.

Ja rēķina pēc okupantu datiem, ka Abrenes apriņķī no iesaukuma izvairījās vai dezertēja ap 1500 cilvēku, tad šīs čekas operācijas bija aizķērušas tikai nelielu daļiņu no šiem vīriem. Joprojām liela daļa nelegālistu dzīvoja samērā brīvi un bezrūpīgi. Atkarībā no priekšstata par to, kurš diennakts laiks ir bīstamāks, bija vīri, kuri pa dienu slēpās mežā, bet naktīs nakšņoja mājās, bet bija tādi, kuri pa dienu dzīvoja mājās, bet naktīs devās pārnakšņot uz meža slēptuvēm.

Savukārt tās nelegālistu grupas, kuras NKVD karaspēka darbības rezultātā bija cietušas daļējus zaudējumus vai guvušas pirmo partizānu cīņu pieredzi, sāka nopietni organizēties un pamazām pārtapa par jau organizētākām un apbruņotām partizānu grupām. Kopumā Abrenes apriņķī 1944. gada nogalē izveidojās vairāki desmiti lielāku un mazāku, labāk un sliktāk organizētu partizānu un nelegālistu grupu, kuras savu iespēju un saprašanas robežās izvērta pretdarbību okupācijas režīmam.

Par cīņas sākumu liecina LPSR prokurora vietas izpildītāja Ivana Dzeņa vēstule LK(b)P CK sekretāram Kalnbērziņam, kurā viņš nosauc šādus partizānu darbību raksturojošus skaitļus: 1944. gada septembrī Abrenes apriņķī notikuši divi partizānu uzbrukumi, oktobrī – četri, novembrī – seši, decembrī – pieci, bet 1945. gada janvāra pirmajās divās nedēļās jau 23 uzbrukumi.⁶⁶ Partizānu cīņas bija sākušās.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk: LNA-LVA), 1986. fonds.
- ² PSRS Iekšlietu tautas komisariāta iekšējā karaspēka speciālo uzdevumu strēlnieku divīzijas komandiera ģenerālmajora P. Ļeontjeva un divīzijas štāba priekšnieka apakšpulkveža Poļaka pilnīgi slepenais 1945. gada 10. janvāra kaujas operāciju apraksts cīņā pret nacionālajiem partizāniem Latvijā, Abrenes apriņķī laikā no 1944. gada 1. septembra līdz 1944. gada 15. decembrim. *Krievijas Valsts kara arhīvs* (turpmāk: KVKA), 38673–1–40, 1.–5. lp. No: Heinrihs Strods (1999). *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944.–1956: Dokumenti un materiāli*. Rīga: Preses nams, 419.–425. lpp.
- ³ Francis Dukovskis (1993). Uzticīgi tautai un Tēvzemei. No: *Uz ežiņas galvu liku*. Rīga: Daugava, 90.–100. lpp.; Pēteris Keišs (2004). *Kur ilgu dzērve brien...: Baltinavišu piemiņai*. 2. papildinātais izdevums. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība; Pēteris Keišs (2006). *...te maldu putni kļiedz: Baltinavišu piemiņai*. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība; Valerijans Rundzāns (1995). *Mani Ūlasi vēl dzīvo...* Balvi: Nacionālo Daugavas vanagu Balvu nodaļas izdevums; Inese Dreimane (2006). Ziemeļlatgales iedzīvotāju atmiņas. No: Rudīte Vīksne (sast.). *Nacionālā pretošanās komunistiskajiem režīmiem Austrumeiropā pēc Otrā pasaules kara*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 178.–190. lpp. (Lat-

- vijas Vēsturnieku komisijas raksti, 17. sēj.); Novadpētnieka Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā.
- 4 Jānis Riekstiņš (2005). Latvijas iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā (1944–1945). No: Dzintars Ērglis (sast.). *Okupētā Latvija 20. gadsimta 40. gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 420. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 16. sēj.).
 - 5 Uldis Neiburgs. Pret savu gribu Sarkanajā armijā. *Latvijas Avīze*, 01.09.2007.
 - 6 Riekstiņš. Latvijas iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā, 420. lpp.
 - 7 Keišs. *...te maldu putni kliedz*, 80. lpp.
 - 8 Turpat, 85. lpp.
 - 9 Dreimane. Ziemeļlatgales iedzīvotāju atmiņas, 221. lpp.
 - 10 Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā.
 - 11 Dreimane. Ziemeļlatgales iedzīvotāju atmiņas, 198. lpp.
 - 12 Riekstiņš. Latvijas iedzīvotāju mobilizācija Sarkanajā armijā, 422. lpp.
 - 13 Dreimane. Ziemeļlatgales iedzīvotāju atmiņas, 203. lpp.
 - 14 LNA-LVA, 101–8–12 (Latvijas kompartijas Centrālā komiteja. Sevišķais sektors. Sarakste par cīņu pret banditismu un istrebiķeļu bataljonu darbību), 11. lp.
 - 15 LNA-LVA, 1986–1 (Toma Viļa krimināllieta Nr. 30641), 1. sēj., 29.–30. lp.
 - 16 LNA-LVA, 1986–1 (Gaitlazdas Staņislava krimināllieta Nr. 14677), 1. sēj., 225. lp.
 - 17 Turpat, 2. sēj., 226.–229. lp.
 - 18 Turpat, 1. sēj., 1. lp.; 2. sēj., 234.–239. lp.
 - 19 Keišs. *Kur ilgu dzērve brien...*, 166.–169. lpp.
 - 20 LNA-LVA, 1825–2 (Kartotēka. Sadaļa “No partizāniem cietušie”).
 - 21 Turpat.
 - 22 LNA-LVA, 101–8–18 (Latvijas kompartijas Centrālā komiteja. Sevišķais sektors. Sarakste par cīņu pret banditismu un istrebiķeļu bataljonu darbību), 3. lp.
 - 23 LNA-LVA, 101–6–21, 29.–30. lp.
 - 24 LNA-LVA, 1847 (PSRS VDM iekšlietu karaspēka 5. strēlnieku divīzijas materiāli 1944.–1956. g.), 31. l., 63. lp.
 - 25 LNA-LVA, 1825–2 (Kartotēka. Sadaļa “Partizānu uzbrukumi”).
 - 26 KVKA, 38673–1–40, 1.–5. lp. No: Strods. *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944–1956: Dokumenti un materiāli*, 421. lpp.
 - 27 Istrebiķeļu bataljoni (*istrebitel'nye batal'ony* – IB) – padomju drošības dienestam NKVD pakļautas zemessardzes vienības. Izveidotas 1941. gada jūnijā visā vācu vēl neokupētajā PSRS teritorijā, izņemot dažus Sibīrijas apgabalus. Tos veidoja no īpaši uzticamiem brīvprātīgajiem izpalīgiem – komunistiem, komjauniešiem u.c. padomju aktīvistiem. Savas pastāvēšanas laikā tie nodarbojās ar tādiem uzdevumiem kā kārtības nodrošināšana,

stratēģiski svarīgu objektu apsardze, palīdzība NKVD orgāniem arestu un deportāciju veikšanā. Bez tam PSRS rietumu reģionos tie gan patstāvīgi, gan kopā ar NKVD karaspēku veica kaujas operācijas pret bruņotajām nacionālās pretošanās grupām. Latvijā istrebiķeļu bataljoni tika izveidoti līdz ar padomju okupācijas atgriešanos 1944. gadā un pastāvēja līdz pat 1954. gadam. Tautā šo vienību dalībniekus sauca par strebkām, strebokiem, strebiķeļiem utt. Padomju propaganda Latvijā šo vienību nosaukumu latviskoja kā “iznīcinātāju bataljoni”, kaut arī šādu terminu ne reālajā dzīvē, ne krieviski veiktajā istrebiķeļu bataljonu lietvedībā ne-
lietoja.

²⁸ LNA-LVA, 101-8-18, 27.-28. lp.

²⁹ Turpat, 28. lp.

³⁰ KVKA, 38673-1-40, 1.-5. lp. No: Strods. *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944-1956: Dokumenti un materiāli*, 421. lpp.

³¹ Turpat, 425. lpp.

³² Turpat, 421. lpp.

³³ Turpat, 421. lpp.

³⁴ Turpat, 422. lpp.

³⁵ LNA-LVA, 1986-1 (Morozs Aleksandra krimināllieta Nr. 17191), 36.-40. lp.

³⁶ Turpat, 40. lp.

³⁷ KVKA, 38673-1-40, 1.-5. lp. No: Strods. *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944-1956: Dokumenti un materiāli*, 421.-422. lpp.

³⁸ Rundzāns. *Mani Ūlasi vēl dzīvo...*, 13. lpp.

³⁹ Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā.

⁴⁰ KVKA, 38673-1-40, 1.-5. lp. No: Strods. *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944-1956: Dokumenti un materiāli*, 422. lpp.

⁴¹ Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā.

⁴² Turpat.

⁴³ Turpat.

⁴⁴ KVKA, 38673-1-40, 1.-5. lp. No: Strods. *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944-1956: Dokumenti un materiāli*, 422. lpp.

⁴⁵ Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā.

⁴⁶ KVKA, 38673-1-40, 1.-5. lp. No: Strods. *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944-1956: Dokumenti un materiāli*, 423. lpp.

⁴⁷ Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā.

⁴⁸ LNA-LVA, 1986-1 (Agļeniķa Alberta krimināllieta Nr. 41216. Uzraudzības lieta), 235. lp.

⁴⁹ Turpat.

⁵⁰ LNA-LVA, 1986-1 (Roskoša Antona krimināllieta Nr. 42813), 1. sēj., 52., 80. lp.

⁵¹ KVKA, 38673-1-40, 1.-5. lp. No: Strods. *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944-1956: Dokumenti un materiāli*, 425. lpp.

- ⁵² LNA-LVA, 1986-1 (Aglenieka Alberta krimināllieta Nr. 41216. Uzraudzības lieta), 235. lp.
- ⁵³ LNA-LVA, 1986-1 (Zečests Bertas krimināllieta Nr. 40761), 1. sēj., 113. lp.
- ⁵⁴ Keišs. *Kur ilgu dzērve brien...*, 117.-122. lpp.; KVKA, 38673-1-40, 1.-5. lp. No: Strods. *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944-1956: Dokumenti un materiāli*, 423. lpp.
- ⁵⁵ KVKA, 38673-1-40, 1.-5. lp. No: Strods. *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944-1956: Dokumenti un materiāli*, 423. lpp.
- ⁵⁶ Turpat.
- ⁵⁷ Turpat, 423.-424. lpp.
- ⁵⁸ Keišs. *Kur ilgu dzērve brien...*, 117.-122. lpp.
- ⁵⁹ Turpat, 124. lpp.
- ⁶⁰ Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā.
- ⁶¹ <http://srpo.ru/forum/index.php?topic=196.0>
- ⁶² Turpat.
- ⁶³ Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā; <http://srpo.ru/forum/index.php?topic=196.0>
- ⁶⁴ Turpat.
- ⁶⁵ Turpat.
- ⁶⁶ LNA-LVA, 101-8-18 (Latvijas kompartijas Centrālā komiteja. Sevišķais sektors. Sarakste par cīņu pret bandītismu un istrebiķeļu bataljonu darbību), 3. lp.

SAĪSINĀJUMI

- LK(b)P CK – Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālā komiteja
- LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika
- KGB – Valsts drošības komiteja (*Komitet gosudarstvennoi bezopasnosti*)
- NKVD – Iekšlietu tautas komisariāts (*Narodnyi komisariat vnutrennikh del*)
- PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība
- OBБ – Bandītisma apkarošanas daļa (*Otdel po bor'be s banditizmom*)

THE BEGINNINGS OF ARMED RESISTANCE
IN LATVIA IN THE AUTUMN OF 1944:
SITUATION IN THE ABRENE DISTRICT

Zigmārs Turčinskis

Mg. Hist., researcher at the Department of the 20th century history, Institute of the History of Latvia, University of Latvia.

Scientific interests: armed resistance to the Soviet power in 1944–1956. At present the author works on the book *Fights of the National Partisans in Northern Latgale in 1944–1956*.

The article deals with armed resistance of the national partisans to the Soviet occupying power at the end of World War II in the Abrene District (northeastern part of Latvia). When the Soviets had reentered the territory of Latvia, they immediately decreed total mobilization of all physically able men. This decree caused the first form of spontaneous resistance. The call-ups sought safety by fleeing to forests where the first groups of national partisans were organized. The Soviet authorities, in their turn, sent the NKVD troops to fight against national partisans. Thus, at the end of August 1944, armed resistance of the national partisans to the NKVD troops began and continued until 1956 when the last groups of partisans were annihilated.

Key words: World War II, national partisans, armed resistance, NKVD troops, Abrene District.

Summary

During World War II, in the summer of 1944, a change of the occupational powers took place in the territory of Latvia. As the front line moved towards west, German Nazi occupation authorities were replaced by their Soviet counterparts. Having returned in the re-occupied territories, Soviets set out to restore communist regime. One of their first decrees proclaimed total mobilization of all physically able men into the Red Army. This evoked the first form of spontaneous resistance, i. e. evasion from recruitment or desertation. At first the fugitives continued to stay at home, as it was harvest time. With the strengthening of Soviet regime, attempts to catch the deserters were started and men were forced to seek safety in fleeing to forests where they gathered in groups and furnished themselves with arms. Later, when the troops of the People's Commissariat of the Internal

Affairs had been charged with the task of fighting against deserters, the partisan war started, bloody and ruthless.

The article deals with those events in one specific administrative unit, i.e. in the Abrene District, northeastern part of Latvia. The Red Army occupied the territory of Abrene at the end of July 1944. Already on 6 August total mobilization was decreed. 7086 men from the Abrene District were called up into the Red Army. About 1500 (appr. 17% of the call-ups) avoided mobilization. These men became the main basis of armed resistance to Soviet occupational power.

The first armed clash between the deserters and the NKVD troops occurred on 27 August 1944, in the small Pužulova village (Šķilbēni civil parish in the Abrene District), after which four soldiers of the NKVD troops were reported to be missing. In the autumn the number of the cases of armed resistance to the Soviet power in the Abrene District increased.

In order to change this situation, in November 1944, 350 soldiers of the NKVD 35th Rifle Regiment were sent to the Abrene District. From 5 November up to 15 December they carried out regular military operations, searching people's homes and forests in order to find and annihilate armed national partisan groups which the deserters had formed. During these operations the NKVD troops sometimes acted extremely brutally and ruthlessly. Thus, on 16 November 1944, in the Kazukalna village of the Viļaka District three deserters were captured. But only one of them was sentenced to imprisonment in the GULAG camps. The corpses of the other two men with hands tied up by barbed wire were found at the edge of the nearby forest. Likewise, in a bunker situated in the Lutināni Bog (Baltinava civil parish) two corpses of the national partisans were found; after armed resistance to the NKVD troops they had been burned alive.

The first serious case of armed resistance to the NKVD troops in the Abrene District occurred on 15 December 1944 in the Brūklāji Bog located in the Balvi civil parish, where the troops besieged a bunker of national partisans but they broke through by fighting. The NKVD troops lost three men, while among the partisans there was only one lightly wounded man. Thus, it is possible to maintain that by December 1944 the national partisan movement had already been formed and consolidated as a real force that could effectively resist

military operations of the NKVD troops and even leave the battle place as winners.

Altogether in the autumn of 1944 the NKVD troops in the Abrene District had arrested 368 national partisans, of whom 142 were proclaimed to be “bandits”, deserters, men avoiding mobilization or their supporters. Nine “bandits” lost their lives; five of them fell in action and the other four were murdered after their arrest.

On the other hand, during fights with illegalists eight soldiers of the NKVD troops were killed. Besides, national partisans, on account that these men were traitors or sympathizers of occupants, had killed four local inhabitants.

Thus, these operations of the NKVD troops had not brought the desired outcome to the Soviet occupants. In fact, it was just the other way: terror of chekists caused an increase in the partisan movement. A letter by Prosecutor of the LSSR to Secretary of the CC of the CPL Jānis Kalnbērziņš gives proof of the beginning of this fight, including the following information on the activities of national partisans: in September 1944, in the Abrene District there had been two surprise attacks of national partisans, in October – four, in November – six, in December – five, but in the first two weeks of January 1945 – already 23 attacks. Partisan fights had begun.